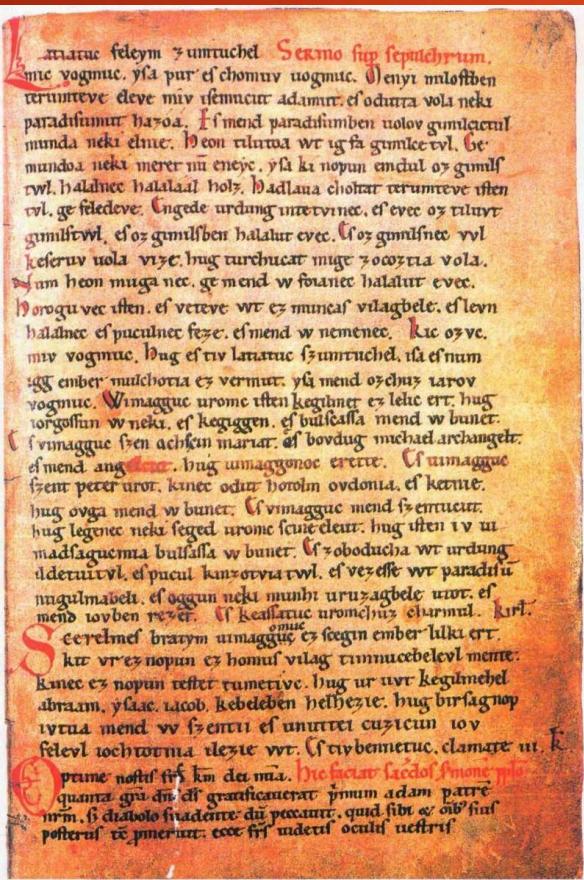

Magyar nyelvű Bibliák

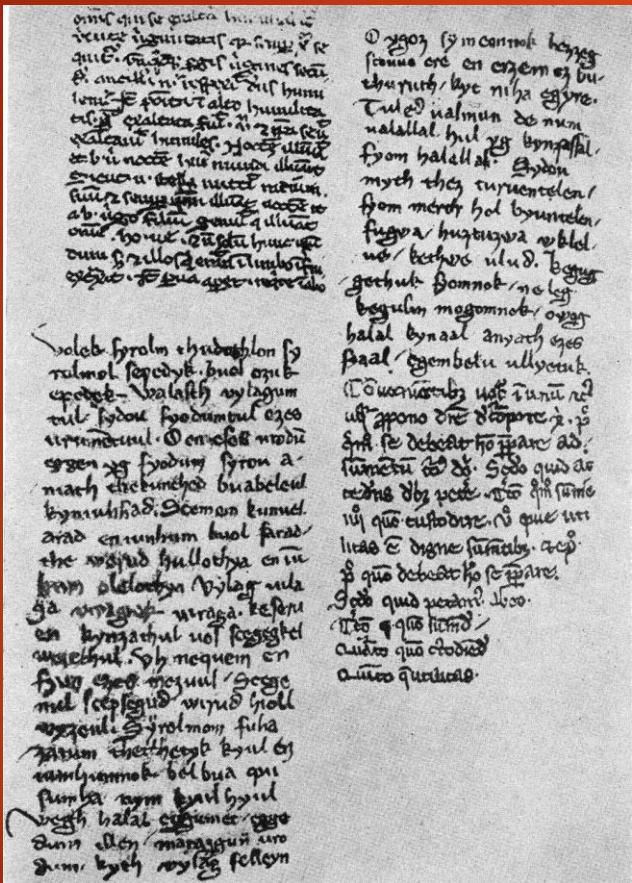
AZ ELSŐ MAGYAR NYELVŰ BIBLIARÉSZLETEKTŐL
A VIZSOLYI BIBLIA UTÁNI NEMZEDÉKIG

Az első magyar nyelvű bibliarészletek

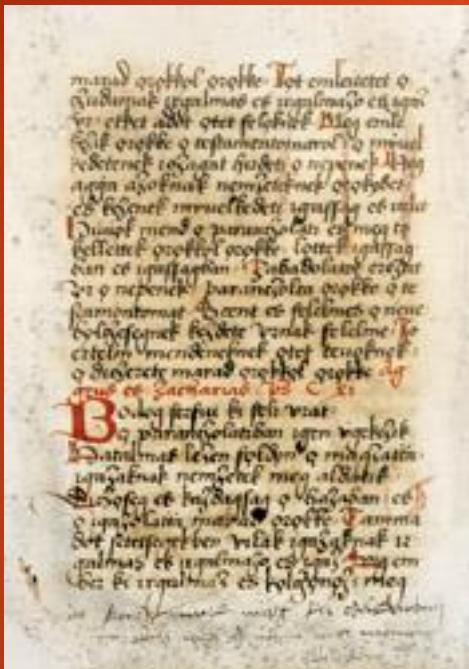
- ▶ Halotti beszéd (1192-1195 k.)
- ▶ 1222 k. került leírásra,
feltehetően a boldvai bencés
apátságban
- ▶ Temetési igehirdetés
- ▶ A későbbi fordítások
karakteres kifejezései: *por*,
hamu, *paradicsom*, illetve a
később kikopott *malaszt* is
megjelenik benne

Az első magyar nyelvű bibliarészletek

- ▶ Ómagyar Mária-siralom (1300 k.)
- ▶ Ism. magyar szerzetes vhol Észak-Itáliában, 1922-ben fedezték fel
- ▶ Az első fennmaradt magyar nyelvű művészeti alkotás
- ▶ Ismerős kifejezések ill. képek: „világ világa”, „véred kihull vízül”

Az első kéziratos részfordítások

- ▶ A Magyarországra eljutó (menekült?) husziták révén
- ▶ A szerémségi Kamonc válik központtá →
- ▶ Balázs mester prágai tanulmányai
- ▶ Szalkai Balázs ferences rendfőnök (Jacobo de Marchia adjutánsa) beszámolója alapján
- ▶ A huszita tanok

Az első kéziratos részfordítások: a *Huszita Biblia*

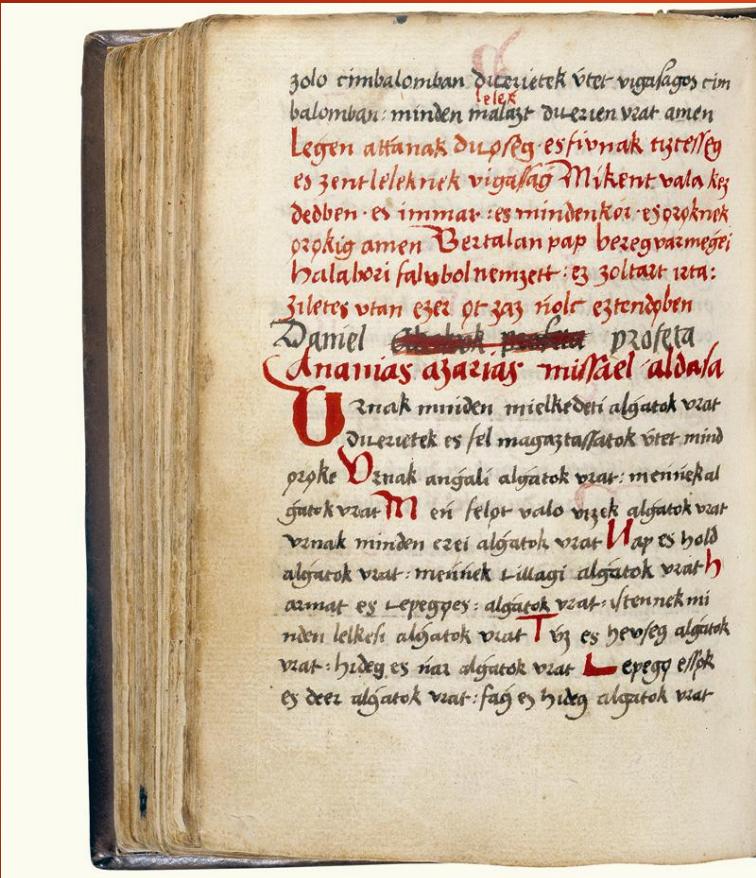

- ▶ Pécsi Tamás és Újlaki Bálint
- ▶ A fordítás: 1416–1440 között készült, természetesen a *Vulgata* alapján
- ▶ Az üldözés elől Moldvába menekültek
- ▶ Sajátos nyelvi lelemények, a helyi dialektus nyomai
- ▶ Latin nyelvi verziók túlélése
- ▶ A fordításokat eretneknek nyilvánították, így féltek használni → elenyésző hatást gyakorolhatott (a Döbrentei-kódex szolgál némi bizonyitékkal az ismertségére)

Az első kéziratos részfordítások: a *Huszita Biblia*

- ▶ Mindmáig tisztázatlan, mit foglalt magában a teljes bibliafordítás
- ▶ Hárrom fellelhetőség:
  - ▶ a Bécsi Kódex
  - ▶ a Müncheni Kódex (Moldvában másolták)
  - ▶ az Apor Kódex (utóbbi a Székely Nemzeti Múzeum tulajdonában)
- ▶ A bibliafordítók mint nyelvújítók
- ▶ Figyelemre méltó: 1530 körül kizárálag kézzel másolt kódexeink vannak!!!

Az első kéziratos részfordítások: a Döbrentei kódex

- ▶ A Huszita Biblia termékeny hatása: a „versenyhelyzet”
- ▶ A következő évtizedek fordításai terjedelemben meg sem közelítették a Huszita B.-t
- ▶ Gyulafehérvár, 1508
- ▶ Halábori Bertalan kézírása
- ▶ Nem kevés újszövetségi rész: nem azonosak a Huszita Bibliával ismeretlen eredetű Újszövetség-fordítások (netán Báthori László fordítása?)

Az ún. begina-kódexek

► Festetich-kódex (1493)

- A legfényesebb kézirat a középkorból, a nagyvázsonyi Pálos-rendi kolostorból
- Főleg zsoltárok, Magyar Benignának (Kinizsi Pál özvegye), csakúgy, mint a Czech-kódex (1513) is

► Székelyudvarhelyi kódex (1526)

- A másoló Nyújtódi András ferences

► Továbbiak:

- Keszthelyi-kódex (1522)
- Kulcsár-kódex (1539)

További kéziratos kódexeink

- ▶ Példák könyve (versbe foglalt Tízparancsolattal, Ráskay Lea apáca keze írása)
- ▶ Pozsonyi kódex (1529 k., 1837-ben lemásolták – majd nyoma veszett)
- ▶ Érsekújvári kódex (1529–1531, javarészt Sövényházi Márta dominikánus apáca keze munkája)
- ▶ Winkler kódex (1506)
- ▶ Érdy-kódex, 1526, a lutheránus eretnekség kiirtásától vezérelve (karthauzi szerzetes, Városlőd)

Az első kéziratos részfordítások: a Jordánszky-kódex

- ▶ Újszövetség (14 irat), 1516;
Ószövetség (7 könyv), 1519
- ▶ Ismeretlen szerző és
keletkezési hely
- ▶ Az első országosan ismert,
elterjedt (részleges)
bibliafordításunk
- ▶ A fordító „a magyar nyelv
szókészletével fölényes
biztonsággal élő szerzetes
lehetett” (Csapodi Csaba)

Kéziratos bibliafordítások (Kötelező szövegrészek)

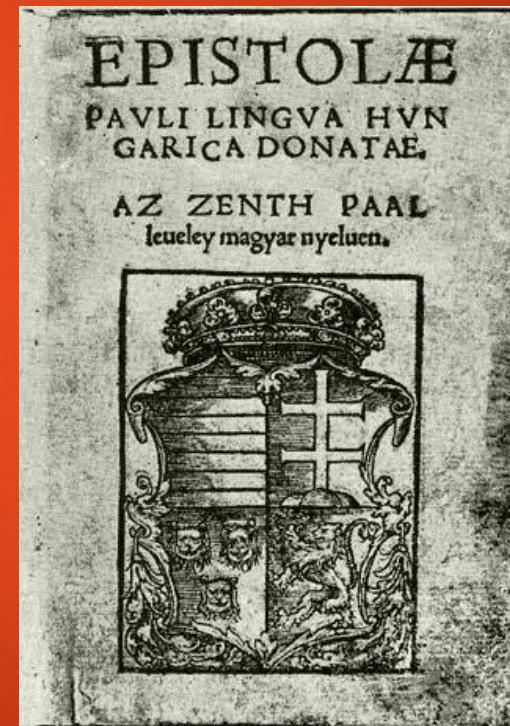
- ▶ **Huszita Biblia**
  - ▶ Bécsi kódex. Jónás könyve 1. fej.
  - ▶ Müncheni kódex: Máté 3.,5.26–28. fej.; Jn 17. fej.
- ▶ **Döbrentei Kódex**
  - ▶ Luk 2. fej.; 1Kor 13. fej.
- ▶ **Jordánszky Kódex**
  - ▶ 1Móz 1–3. fej.; 2Móz 20,25 fej.;
  - ▶ Jn 12., ApCsel 2. fej.
  - ▶ Jelenések 8. fej.

A reformáció korának
nyomtatott bibliafordításai
Károlyi Gáspár előtt

Komjáti Benedek fordításai Pál leveleiből, 1533

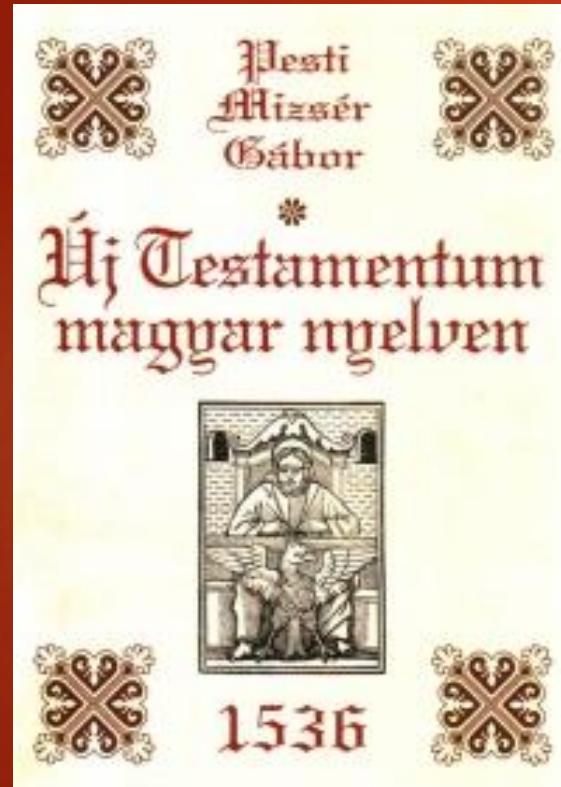
- ▶ A fordítás helye: a királyházi vár (Ugocsa vm., † 1671)
- ▶ A mecénás a kalocsai érsek húga
- ▶ A nyomtatás helye: Krakkó (mára két példány maradt: Bécs, Bp. EK)
- ▶ Szilády Áron hasonmás kiadása, 1883
- ▶ Átmenet a középkor és a humanizmus között: használja Erasmus szövegkiadását és a Vulgatát is
- ▶ Magyarázatos betoldások (félhold)-ban
- ▶ Elavult szókészlet
- ▶ Több fordítás felhasználása: különféle nyelvjárások jelenléte

AZ NAGYSAAGOS GROFF
KATALYN asszonyak az nehay nagyfa
agos Pereny Gabriel hasas Taataanak az
Comyathy Benedek hysférgez zolgas
lathyat, es ew maga ayanlafath
mynth mynthe kegyelmes
Asszonyanak.

Lilekesbetyk rola the nagyfa
agod kegyelmes Asszonyem,
hogy mykoron hálloth volna
the nagyfadod engemeth, hogy
ydecs t'wdre budostam volna
(mynth ydegen es i'wueuy Ember) az fene
t'wirkük ciw' (kyketh aloytok en hogy az
y'wisten Oftora, es az my goros Bwneyne
erth reank bocsatoth haragua), Hu'zth varas
bol hosszaia hyuatha the nagyfadod engemeith
hogy en az the nagyfa: Egyetlen egy ydes fiat,
az nemes erkewk'w Pereny Ianoith tanyc
tanam. Mely the nagyfa; egyetlen egy maga
saryanak tanoytara en rea alleck, toilehet
nagy gondolkodásual, es enmagamba valo,
sok meg hanyasul vetecluel. Egyeth azent
hogy igen iol tudom vela mely igen nagy
gond volna, illiten nemes vrsiath az deaky
tudomanya

Pesti Gábor Újszövetség-fordítása, 1536 (Bécs)

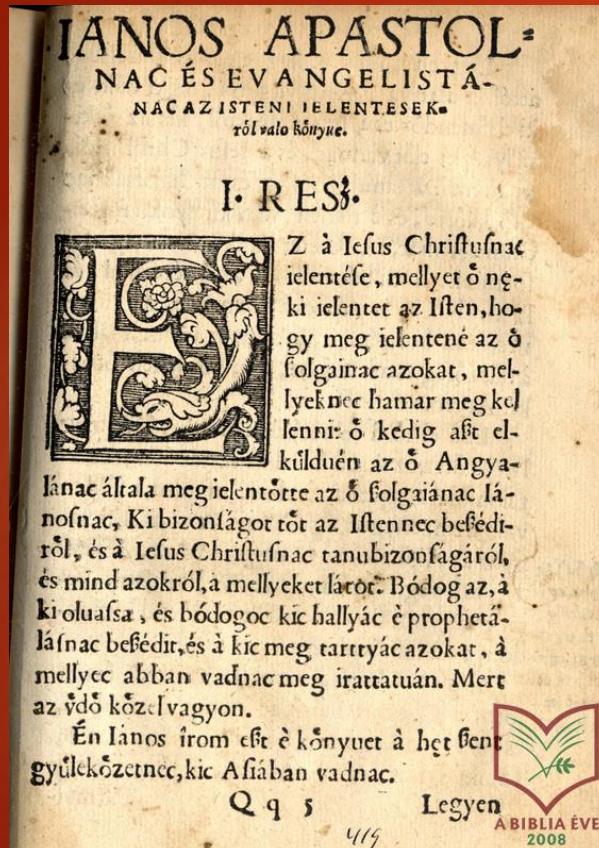
- ▶ Valójában csak a négy evangéliumot tartalmazza
- ▶ Rendszeres látogató a Corvinában, majd teológiai tanulmányok Bécsben: a fordítás idején a gyulafehérvári udvarban hivatalnokoskodik
- ▶ Az ÚSz fordítása mellett Ezópus-fordítás, valamint egy hat nyelvű szótár (1538) → képzett teológus és elsőrangú nyelvművelő
- ▶ Erasmus tekintélyével válaszol meg az ellenvetésekre
- ▶ Gördülékeny, beszélt magyar nyelv
- ▶ Sikeres kísérletek a latinos szerkezetek eltüntetésére: nyelvi ökonómia, választékosság, üdeség
- ▶ „Boldogok a békességszerzők” (Mt 5,9)

Sylvester János Újtestamentuma, 1541

- „Újsziget” (Sárvár, Nádasdy T. nyomdája, az első magyarnyelvű!), 1541 (hasonmás kiadás, 1860)
- Nádasdy tudománypártolásának gyümölcsei (Sylvester mellett): Dévai Bíró M., Tinódi Lantos S.
- Sylvester nem hitvitázó, még „hitvallási elköteleződése is vitatott” (Horváth J.) → ami Komjáthyval és Pestivel összeköti: mindenájan világi tudósok ↔ a ford.-hagyomány korábbi képviselői
- Ajánlása: Az *magyar nípnék*, ki olvassa (ez a disztichon irodalomtörténeti esemény!)
- Gazdag szókincs, az idegen szavakat kerülni törekzik
- Függelék: verses summázatok, stilisztikai fejtegetések

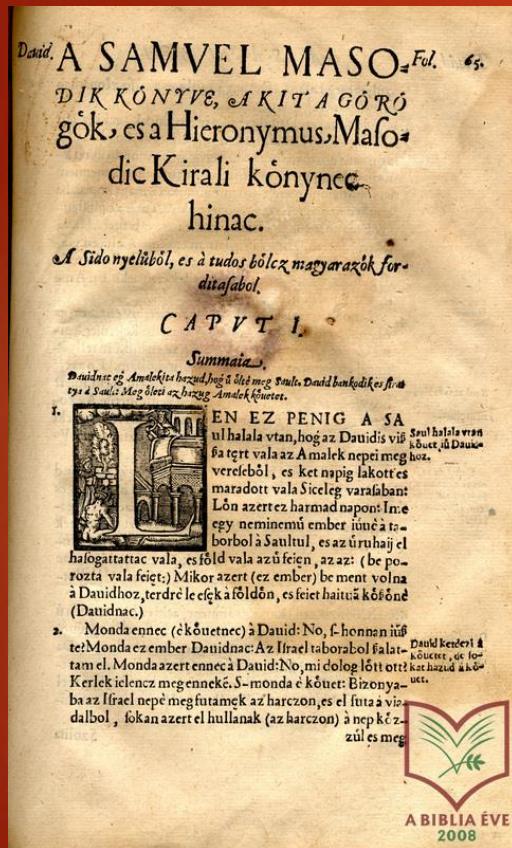

Heltai Gáspár és munkacsoportjának majdnem teljes bibliafordítása, 1551–56

- ▶ Kolozsvári lelkészek (H. G., Gyulai I.) és iskolameesterek (Ozorai I., Vízaknai G.): az első munkaközösségen született bibliafordítás
- ▶ Heltai magyarul csak 1536-ban tanult meg!
- ▶ Irodalmi tevékenysége: Száz fabula, értekezése a részegség veszedelméről, Chronicája
- ▶ Számos latin és magyar nyelvű fordítás(töredék) felhasználásával
- ▶ Hat OT-i könyv híján a teljes Biblia, öt kötetben
- ▶ Egyensúlyozás a grammatika és a Lélek szerinti értelelem között (ld az ajánlást!)
- ▶ Helyesírási reform: ő rögzített véglegesen jónéhány kettősbetűt (sz, gy, ly, ny, ty) → ennek messzebb menő hatása volt, mint magának a fordításnak

Méliusz Juhász Péter és Félegyházi Tamás fordítástöredékei, 1565 és 1586

- ▶ MJP: a harcias antipápizmus jegyében (lásd az ajánlást!)
- ▶ demokratikus bibliafelfogás: az ő eszménye, hogy a „paraszt is olvassa” a Bibliát
- ▶ „a zsidó nyelv tulajdonsága szerint fordítani”
- ▶ Erős képzelőerő, barokkos mesélőkedv
- ▶ FT: az első teljes Úsz, ami a reformáció szellemében fogant
- ▶ Rendkívül bőséges jegyzetanyag
- ▶ A Vizsolyi B. anyaga nagyrészt benne van

Kötelező szövegrészek

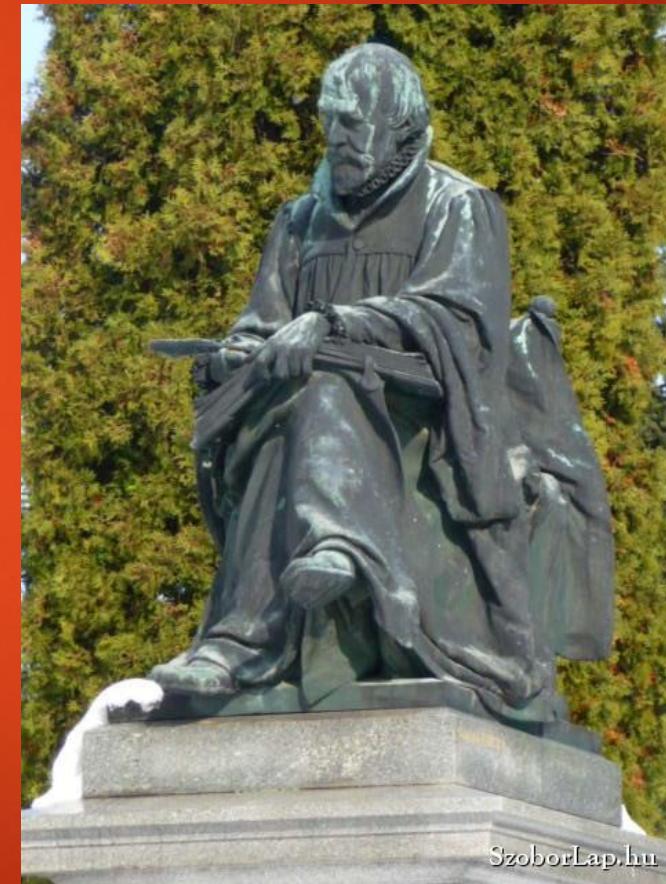
- ▶ Komjáthy: 2Kor 12. fejezet
- ▶ Pesti: Mt 22. fej., Jn 4. fej.
- ▶ Sylvester: Apcsel 17. fej., Ajánlás: *Az magyar nípnek, ki olvassa*
- ▶ Heltai: Dán 5-6. fej., Lk 1-2. fej.
- ▶ Méliusz J. P.: 1Sám 17. fej.
- ▶ Félegyházi T.: Mt 20., 22. fej.; 1Jn 4:7-21.

A Vizsolyi Biblia

A Vizsolyi Biblia: keletkezéstörténet

- ▶ A nyomtatás helyéről elnevezve
- ▶ A Dobó család hívására került Kassa völgyébe (Abaúj m.)
- ▶ Egyes értékelések szerint „kora legkiválóbb bölcsésze, nyelv- és hittudosa”
- ▶ Az utolsó kedvező történelmi pillanatok egyike
- ▶ Rudolf császár és Báthory szövetsége
- ▶ A nyomdák elköbözésának kísérlete: Rákóczi Zs. fellépése
- ▶ Tehetős, áldozni kész párfogók

Szoborlap.hu

Vizsolyi Biblia: keletkezéstörténet

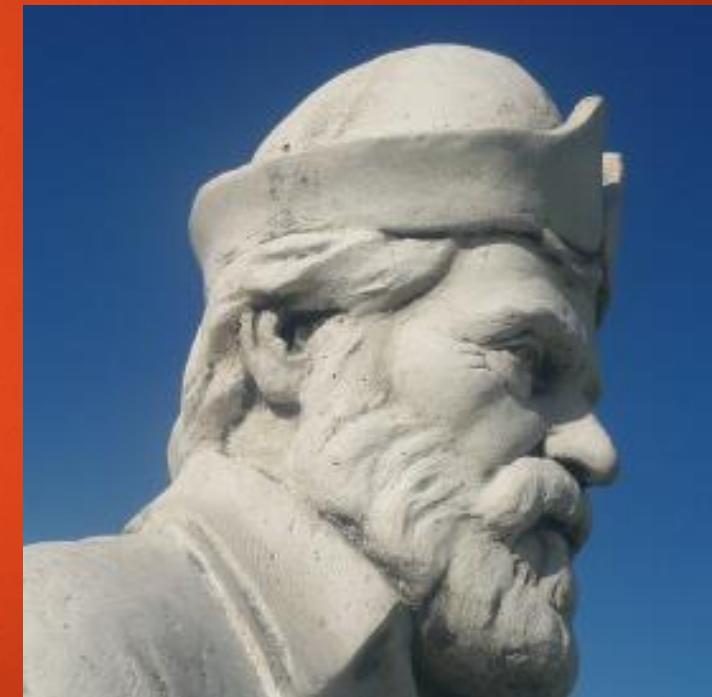
- ▶ Ismét egy munkaközösségen készített fordítás (a segítők a névtelenség homályában maradtak, 3-an lehettek)
- ▶ Az eredeti mellett latin és görög fordítások, magyarázó jegyzetek, valamint a magyar nyelvi fordításelőzmények felhasználása (ld. Bencédi Székely István 1548-as nyilatkozata?)
- ▶ A fejezetek előtt Károlyi summái (az ÚT-ben már elmaradnak ezek a kivonatok)

A Vizsolyi Biblia irodalmi értékelése

- ▶ Az irodalmi vizsgálat 3 fordító hozzájárulására enged következtetni
- ▶ Az Elöljáró Beszéd mint vitairat
  - ▶ A kinyilatkoztatás céljáról
  - ▶ A Vulgata editóról
- ▶ „A kor általános nyelvtudományi és exegetikai színvonalát elérő, helyenként meghaladó munka. Tárgyi tévedések és nyelvi idegenszerűség is kimutathatók” (Révész I.).
- ▶ Nyelvileg főleg a latinos szerkezetek továbbélése róható fel (de ettől a későbbi századokban is nehezen szabadultak meg)
- ▶ A Vizsolyi tekintélye a századokon át, hatása a világi irodalomra

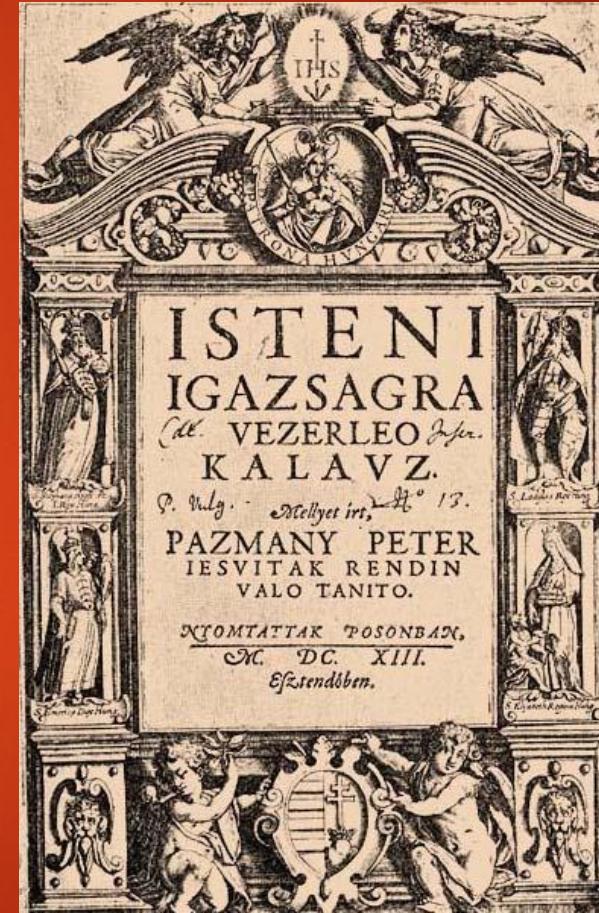
A Vizsolyi Biblia irodalmi értékelése

- ▶ Mantskovit Bálint tipográfus vezetésével (Előzetesen Bornemissza szolgálatában): nyomdatörténetileg is kiemelkedő munka
- ▶ 8-900 pld., Szabó András 923-ról tud (vö. a Bibliapéldányok korabeli ára!)
- ▶ Felpanaszolja a bibliafordítás-mecenatúra hiányát
- ▶ Előzetes mentegetőzés: „*ha valahol az fordításban tévelgettem*” → a legnevesebb emendátorok: Szenci Molnár Albert, Misztótfalusi Kis Miklós, Komáromi Csipkés György

Katolikus bírálatok

- ▶ Pázmány Kalauza
- ▶ Káldi Oktató Intése
- ▶ A különbségek sorra vétele nem mutat igazán nagyszámú hibát, és a kimutathatók sem végzetesek
- ▶ Vitairatra vitairat

A Vizsolyi Biblia utáni nemzedékek

A MAGYAR BIBLIAK TÖRTÉNETE

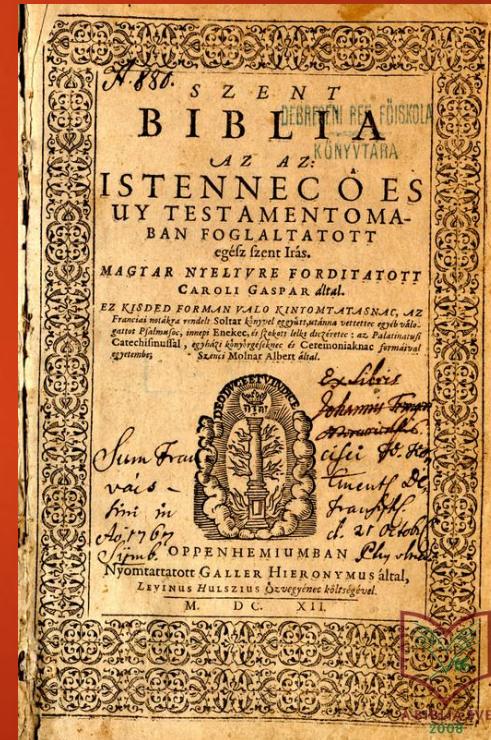
Szenci Molnár Albert javított kiadásai (1608, 1612)

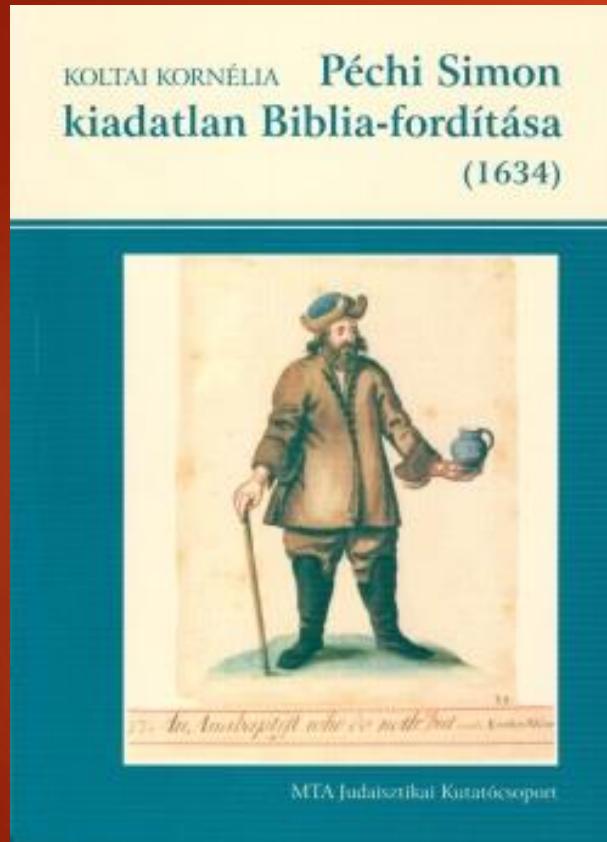
- ▶ Az újrakiadás igénye
- ▶ Hanau (1608), Oppenheim (1612 és 1624)
- ▶ Ajánlás Móric hesseni hercegnek
- ▶ Az Oppenheimi újrakiadását Bethlen G. finanszírozza
- ▶ Frankfurtban öntet magyar betűket
- ▶ Praktikus szempont: formaszűkítések (Hanaui: nagy negyedrét, Oppenheimi: nyolcadrét)
- ▶ Az Oppenheimi: rövidített kivonatok, ill. a lapszéli jegyzetek elhagyása
- ▶ Ajánlása becses adalékokat tartalmaz a Vizsolyi Biblia keletkezéséről is

Szenci Molnár Albert javított kiadásai (1608, 1612)

- ▶ Az Oppenheimi magában foglalta még:
  - ▶ Kálvin Institutióját eredetiben
  - ▶ A 150. genfi zsoltár fordítását
- ▶ Újabb kiadások Hanauban
- ▶ Sz. Molnár A.: inkább korrektúra, semmint revízió: ajánlásában a nem magyar korrektorok munkájának természetes hiányosságait is felemlíti
  - ▶ Továbbá: az idegen kifejezések kiszűrése
  - ▶ Pleonazmusok kiküszöbölése

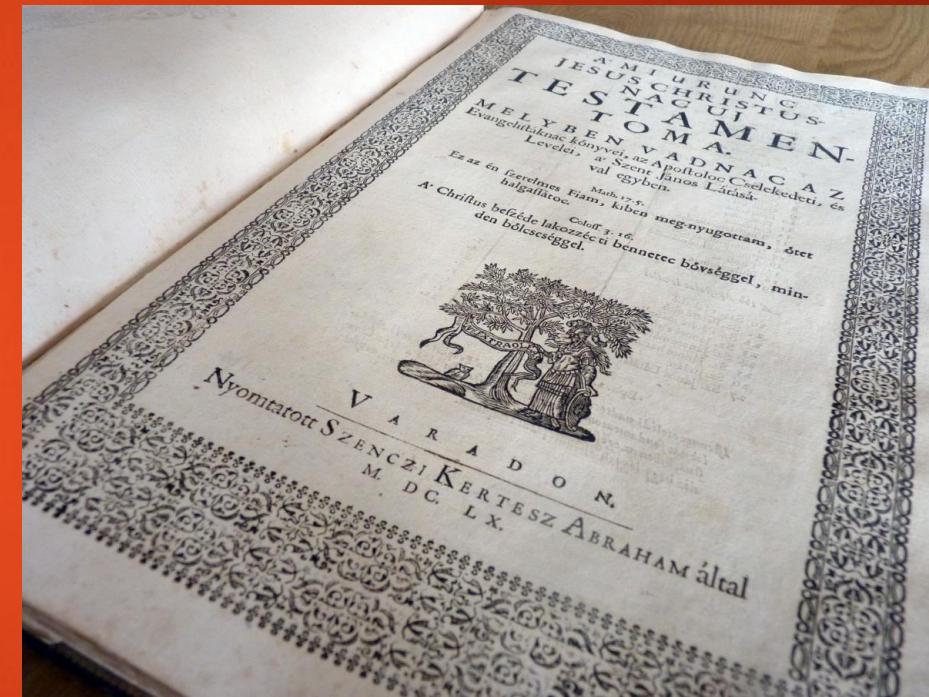
Pécsi Simon fordítástöredékei (1638)

- ▶ Pécsi Simon (1570–1643), főnemes, fejedelmi tanácsos
- ▶ Állítólag 17 nyelven beszélt
- ▶ Külföldi tanulmányutak Eössi András támogatásával („szombatosok”)
- ▶ Bethlen főkancellárja, de 1621-ben kegyvesztett lesz és börtönbe is kerül
- ▶ Visszavonulása után tanulmányok, középpontjában a bibliafordítással
- ▶ Szabatos, szép nyelvezet
- ▶ Szombati leckékre (parasák) osztás

A Váradi Biblia (1660)

- ▶ I- Rákóczi György, a bibliás fejedelem
- ▶ Ez volt a harmadik revíziós kiadás → a támadások kivédésének óhaja
- ▶ A Polyglotta beszerzése
- ▶ A munka vezetője: Köleséri Sámuel
- ▶ Kalandos kiadástörténet veszedelmes időkben
- ▶ „Értékes jegyzetek” (Bod Péter)
- ▶ Újrakiadás 1805-ben
- ▶ Az első bibliakiadás, amely elhagyja az apokrifokat

Tótfalusi Kis Miklós Aranyos Bibliája (1685)

- ▶ Nyomdászévek Amszterdamban
- ▶ Keresett és megbecsült nyomdász: minden kereshetőt az új javított Biblia javításába és kiadásába fektette
- ▶ A dőltbetűs részek beszúrása: vele kezdődik e hagyomány
- ▶ 11900 példány (gondviselésszerű hazaút)
- ▶ Eretnekgyanú → *Apologia Bibliorum*
- ▶ A hálás utókor

A MI URUNK JESUS CHRISTUSNAK UJ TESTAMENTOMA.

SZENT MATE IRASA SZERINT
való EVANGELIOM.

Szent Máté kívánt, lásd e' Könyvetek p.R. 9. v.és 10: R. 3. v. Az Evangelion (melly Görög szó tézen örvendetes izenet) vétetik itt a' Christus lett dolgainak bishoriájárt.

1. RESZ.

Christus nemzetsegének előszámláltatása: fogontatásának születésének bishoriája.

JESUS Christusnak, Dávid fiának és Abraham fiának nemzetsegéről való törvény.

2. ††† Abrahám nemzé Isákok; Isák nemzé Jákóböt, Jákob nemzé ††† Judát, és annak attyaiháit.

3. Júda nemzé Fárest és Zárát Támarról; Fáras nemzé Efróm, Efróm nemzé Árámot.

4. Áram nemzé Aminádábor. Aminád nemzé Naáffont.

5. Naáffon nemzé Sálmon. Sálmon nemzé Boóz Ráhaból; Boóz nemzé Obedet Rúthról; Obed nemzé Jéssét.

6. Jéss nemzé Dávid Király, Dávid Király nemzé Salamont, attól a' ki vala először Uriás felesége.

7. Salamon nemzé Roboámor: Roboám nemzé Abiát: Abia nemzé Asát.

8. Áfa nemzé Jósafátot: Jósafát nemzé Jórámot: Jórám nemzé Hóziáft.

9. Hóziás nemzé Joáthámot: Joáthám nemzé Acház: Acház nemzé Ezék iáft.

10. Ezekiás nemzé Manasseft: Manasses nemzé Amont: Amor nemzé Jófiáft.

11. Jófiás nemzé Jakimot: Jakim nemzé Jékóniáft és annak attyaiháit, a' Babilóniai fogásra való vitelkor.

12. Á'Babilóniai fogásra való vitelnek utána pedig, Jékóniás nemzé Saláthiel: *** Saláthiel nemzé Zorobábel:

13. †Zorobábel nemzé Abiúdot: Abiúd nemzé Eliákimot: Eliákim nemzé Azort.

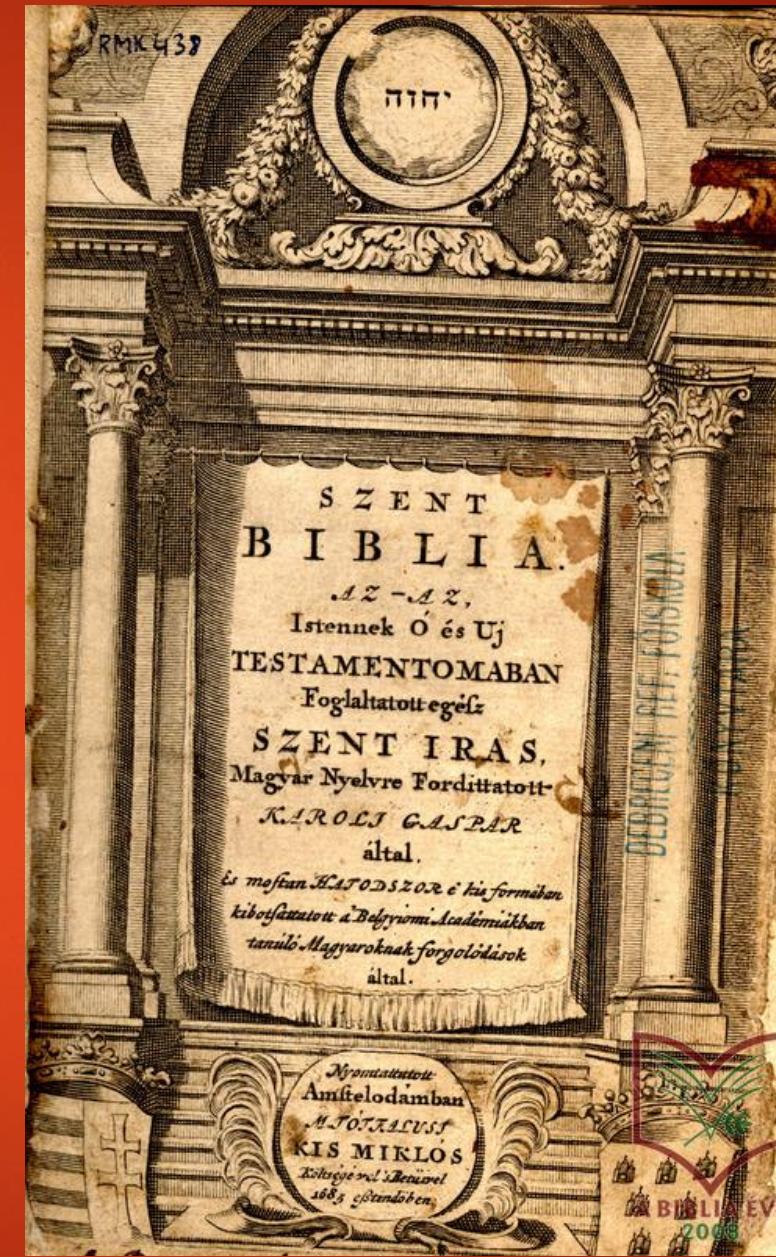
14. Azor nemzé Sádokot: Sádok nemzé Akimot: Akim nemzé Eliudot.

15. Eliud nemzé Eleázárt: Eleázár nemzé Mattánt: Mattán nemzé Jákóböt.

†Luk. 3. 24. ††Chr. 1. 28. 34. és 2. 1. 4. ††Rút. 4. 21. * 1. Sám. 17. 12. ** 2. Sam. 12. 24. *** 1. Chr. 3. 10. † 1. Cor. 3. 19.

II. RESZ.

† Luk. 1. 27. 35. ††S. Móz. 24. I. * Luk. 1. 31. ** Tét. 4. 1. 2. *** Esa. 2. 1. 1. BIBLIA ÉVE 2008

Komáromi Csipkés György (1675)

- ▶ Bibliahiány a XVII. században
- ▶ Utrechti tanulmányok – héber nyelven is adott elő
- ▶ Hazatérése után nagy fejlődésnek indult a debreceni kollégium
- ▶ Fordítása inkább anyag-, mint alakhű → aligha lett volna népszerű
- ▶ 1675-ben készült el, †1678, az 1680-as zsinaton hagyták jóvá
- ▶ A háborús évek miatt késsett a kiadás → nyomtatás: 1718, Leyden
- ▶ A 4200-ból 1285 példány menekült meg: 1781-es kinyomtatás

